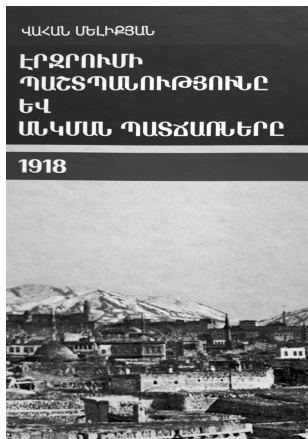

ՎԱՀԱՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆ. Արևմտահայ հասարակական-քաղաքական կյանքը 1917–1918 թթ.: Էրզրումի պաշտպանությունը և անկման պատճառները 1918 թ., Երևան, “Չանգակ” հրատ., 2019, 246 էջ *:

Բանալի բառեր՝ Արևմտյան Հայաստան, Արևմտահայերի համագումար, Էրզրում, Երզնկա, Անդրանիկ, Թորգոմ, Սեբաստացի Մուրադ, գնդապետ Մորել, Անդրկովկասյան Սեյմ:

Հայոց պատմության հիրավի վճռորոշ ժամանակաշրջանի՝ XX դարասկզբի իրադարձությունների մասին գրվել են բազմաթիվ աշխատություններ, սակայն դեռ մնում են հարցեր, որոնք նորովի լուսաբանման կարիք ունեն: Դրանց թվին են դասվում 1917 թ. Հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո Արևմտյան Հայաստանի շուրջ ծավալվող դրամատիկ իրադարձություններն ու այդ շրջանի հայ հասարակական-քաղաքական կյանքը: Պ. գ. դ. Վ. Մելիքյանի ներկայացվող աշխատության մեջ մասնագիտական հարուստ գրականության, արխիվային նյութերի, ժամանակի մամուլի և սկզբնաղբյուրների հանգամանակից քննության հիման վրա տրված են պատմական այդ իրադարձության ու դրան առնչվող կնճռոտ մի շարք հարցերի պատասխանները:

Մենագրությունը հրատարակության է երաշխավորել ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտական խորհուրդը: Այն բաղկացած է նախաբանից, երեք գլխից՝ “Արևմտահայ հասարակական-քաղաքական կյանքը բոլշևիկյան հեղաշրջումից հետո”, “Էրզրումի պաշտպանությանը նախորդող ռազմաքաղաքական զարգացումները (1917 թ. դեկտեմբեր – 1918 թ. հունվար)” և “Էրզրումի գոյամարտը և անկման պատճառները”, “Եզրակացություն” և “Վերջաբանի փոխարեն” բաժիններից, սկզբնաղբյուրների ու գրականության ցանկից և ռուսերեն ամփոփումից:

Նախաբանում արժևորվում է 1917 թ. Փետրվարյան հեղափոխության արդյունքում ձեռք բերված Արևմտյան Հայաստանի վերաշինության գործը՝ որպես այստեղ ազգային-քաղաքացիական իշխանության հաստատման գործընթացի սկիզբ: Ընդգծվում է Հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո

* Ներկայացվել է 24. II. 2020 թ., ընդունվել է տպագրության 09. III. 2020 թ.:

Անդրկովկասում հաստատված նոր իշխանության՝ Կոմիսարիատի բնորոշ առանձնահատկությունը Ռուսաստանում հաստատված խորհրդային իշխանության հանդեպ ի տարբերություն Կոմիսարիատի մաս կազմող հայ ազգային իշխանության, նրա վրաց-թաթարական մեծամասնությունը հակա-խորհրդային ուղղվածությունից բացի ուներ նաև հակառուսական ուղղվածություն (էջ 6–7):

Պատմաբանը հստակ ձևակերպում է այն միտքը, որ բոլշևիկյան հեղաշրջումից հետո արևմտահայության առաջնահերթ խնդիրը մնում էր ինքնակազմակերպման գործը: Ընդգծվում են ընդհանուր նպատակի բաղկացուցիչ մաս կազմող արևմտահայերի համագումար հրավիրելու, արևմտահայերից բաղկացած գորամասերի կազմակերպման և Կովկասյան ռազմաճակատի պաշտպանության խնդիրները: Մատնանշվում է այն հանգամանքը, որ հարցն այս կամ այն չափով ուսումնասիրած պատմաբանները Էրզրումի անկման պատասխանատվությունը միակողմանիորեն պայմանավորել են հայկական զինվորական ուժերի և, հատկապես, Անդրանիկի գործունեությամբ (էջ 9): հեղինակը կարևորում է հարցերի համակողմանի լուսաբանման անհրաժեշտությունը:

Աշխատության առաջին գլխում ներկայացվում է Արևմտյան Հայաստանի իրավիճակը ռուսաստանյան երկու հեղափոխությունների միջև ընկած ժամանակաշրջանում: Ցույց է տրվում, որ երկրամասի զենեքակոմիսարության կառույցներում դեռևս շարունակվում էր նախկին ցարական շրջանի գործելակերպը: Հանգամանորեն լուսաբանվում է արևմտահայերի 2-րդ համագումարի նախապատրաստական աշխատանքների ընթացքն ու այդ գործում զգալի դերակատարում ունեցած ազգային մարմինների գործունեությունը, առանձին գործիչների տեսակետները, նրանց միջև առկա հակասությունները և այլն: Այս համատեքստում պրոֆեսոր Վ. Մելիքյանն առանձնացնում ու կարևորում է Արամ Մանուկյանի տեսակետը կամ, հեղինակի բնորոշմամբ, Արամի քաղաքական կանխատեսումը և ժամանակի թելադրած գլխավոր մարտահրավերը, ըստ որի՝ անկախ այն հանգամանքից, թե ինչպիսի ընթացք կունենա Հայկական հարցը մեծ տերությունների վարած քաղաքականության մեջ, տարակույս լինել չի կարող այն հարցում, որ թուրքական պետությունը հայ ժողովրդին շարունակում է դիտել որպես պանթուրքիզմի քաղաքականությանը խոչընդոտող տարր: Հետևաբար, 1917 թ. դեկտեմբերին Կովկասյան ռազմաճակատում հաստատված զինադադարը թուրքերի Արևելյան Հայաստան չներխուժելու երաշխիք լինել չի կարող (էջ 20): Այստեղից արվում է մյուս կարևոր հետևությունը՝ անհրաժեշտ է հնարավորինս կարճ ժամկետում կազմակերպել հայկական ազգային զինուժը, որը պետք է փոխարինի Կովկասյան ռազմաճակատն արագորեն լքող ռուսական զորքին և դիմագրավի թուրքերի հավանական հարձակումը:

Ուշադրություն է դարձվել Արևմտահայ ու Արևելահայ ազգային խորհուրդների միջև եղած հակասության հարցին: Այն լուսաբանվել է նաև Դաշնակցություն–ՀԺԿ, Դաշնակցություն–Անդրանիկ փոխհարաբերությունների համատեքստում: 1917 թ. դեկտեմբերին Երևանում կայացած արևմտահայերի խորհրդակցությանը զուգընթաց բացահայտվում է հայ հասարակական կյանքում տիրող իրավիճակը, բարոյահոգեբանական

մթնոլորտը, որի պայմաններում փորձ էր արվում կազմակերպելու Արևմտյան Հայաստանը պաշտպանելու համար հայկական զինուժը: Ներկայացվում են գորակոչի կազմակերպման պայմանները, դրան խոչընդոտող հանգամանքները: Վ. Մելիքյանը նկատում է, որ պատմական հանգամանքերի բերումով արևմտահայ մտավորական կարող ուժերը հայտնվել էին Արևմտյան Հայաստանից և Անդրկովկասից դուրս, որը բացասական ազդեցություն էր թողել արևմտահայերի ինքնակազմակերպման գործի վրա: Անդրադառնալով Թիֆլիսում կայացած արևմտահայերի 2-րդ խորհրդակցությանն ու նրա որոշումներին ցույց է տրվում, որ այն հետևում էր անդրկովկասյան միացյալ կառավարության ու նրա ՀՅԴ խմբակցության որդեգրած գերմանաթուրքական կողմնորոշման քաղաքական գծին:

Հայկական հարցում Անտանտի փոխհարաբերությունների լույսի ներքո հեղինակը վերլուծում է Կովկասյան ռազմաճակատի, այսինքն՝ Արևմտյան Հայաստանի պաշտպանության հիմնահարցի ուղղությամբ հայ քաղաքական-ռազմական ուժերի ծավալած գործունեությունը: Լուսաբանվում են ՀՅԴ Վասպուրականի շրջանային, Հայ Սահմանադրական-ռամկավար կուսակցության պատգամավորական և Բաքվում հաստատված արևմտահայերի ժողովները, ինչպես նաև այս համատեքստում նեղկուսակցական, հատվածական մտածողության դրսևորումներն ու դրանց բացասական հետևանքները:

Աշխատության երկրորդ գլխում Վ. Մելիքյանը ցույց է տալիս Հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո Անդրկովկասը Ռուսաստանից անջատելու Կոմիսարիատի վարած քաղաքական գիծը, վրաց մենշևիկների, կովկասյան թաթարների, ինչպես նաև թուրքերի հեռահար քաղաքական նպատակները: Ընդգծվում է այն հանգամանքը, որ հայության շահերի տեսանկյունից ձեռնտու էր Կովկասյան ռազմաճակատում ու Անդրկովկասում ռուսական զորքերի ներկայությունը և երկրամասը Ռուսաստանի կազմում մնալը՝ անկախ Ռուսաստանի քաղաքական կարգերից: Հիմնավոր փաստերով ամրագրվում է այն տեսակետը, որ պատերազմի մեջ գտնվող Թուրքիայի տնտեսական ներքին դրությունը մի կողմից, մյուս կողմից պաղեստինյան ճակատում թուրքերի ծանր դրությունը խթանեցին 1917 թ. վերջին Ռուսաստանի հետ զինադադար կնքելուն:

Հեղինակը մատնացույց է անում Արևմտյան Հայաստանից ռուսական զորքերի դուրսբերման պայմաններում տիրող իրավիճակին, մի շարք հայրենասեր ռուս սպաների (Պ. Ավերյանով, Վ. Լյախով, Ալ. Կուլեբյակին և այլն) ռուսական զորքն անհապաղ հայ զինվորականությանը փոխարինելու և վերջիններիս կամավոր ռուս սպաների կողմից մարզելու հայամետ դիրքորոշմանը: Սրա հետ մեկտեղ հեղինակը ցավով է արձանագրում այն իրողությունը, որ հայերի պարտվողական տրամադրությունները, հայ զինուժերում մեծ չափերի հասնող դասայքությունն ու ցածր կարգապահությունը, չդադարող կուսակցական հակամարտությունն աղետավոր հետևանքներ ունեցան:

Աշխատության երրորդ գլխում նախ լուսաբանվում են Երզնկայի շուրջ ծավալվող իրադարձությունները, ցույց է տրվում, որ համատարած դասայքության ու ռազմաճակատի պաշտպանության կազմալուծման պայմաններում հայ և ռուս զինվորականության մեջ գտնվեցին հայրենասեր ու

վճռական անհատներ (գնդապետ Ն. Մորել, կապիտան Կաֆին, Սերաստացի Մուրադ, Խրիսյան և այլն), որոնք թուրք-քրդական գերակշիռ ուժերի ճնշման տակ թեպետ կարճատև, բայց ուժեղ դիմադրություն ցույց տվեցին և կարողացան ապահովել Երզնկայից ու շրջակա բնակավայրերից գաղթող հազարավոր մարդկանց պաշտպանությունը: Հեղինակն այս նահանջն արդարացնում է ընդգծելով այն տխուր իրողությունը, որ մի կողմից ցրտաշունչ ձմռան, մյուս կողմից օգնական ուժերի իսպառ բացակայության պայմաններում փոքրաթիվ ջոկատի ջախջախումն ու նրա պաշտպանության տակ գտնվող գաղթականության ոչնչացումն անխուսափելի էր:

Վերլուծելով ռազմաքաղաքական իրադարձությունների զարգացման հնարավոր ուղիները Վ. Մելիքյանն ընդգծում է, որ թուրքական առաջխաղացումն Անդրկովկաս շարունակվելու էր, քանի որ թուրքերը դրանով փորձում էին կյանքի կոչել պանթուրքիզմի ծրագիրը:

Էրզրումի շուրջ ծավալվող իրադարձությունների համապատկերը լուսաբանելիս հեղինակը կարևորում է մի շարք զինվորական գործիչների [գեներալներ Թ. Նազարբեկյան, Գաբրիել Ղորղանյան, գնդապետ Ն. Մորել, Սեպուհ (Արշակ Ներսիսյան), Թորգոմ (Արշակ Երվանդյան և այլն)] հուշագրությունների ու հաղորդագրությունների մանրագնին ուսումնասիրությունը:

Գլխի “Էրզրումի գոյամարտը” ենթազլխում ցույց է տրվում, որ 1918 թ. փետրվարի դրությամբ քաղաք-ամրոցում ռուսական զորքերի հեռանալուց հետո մնացած հսկայական քանակությամբ զենք-զինամթերքը, պարենն ու հանդերձանքը լրիվ բավարար էին քաղաքի պաշտպանության համար: Մրա, հետ մեկտեղ շեշտվում է նաև, որ բացակայում էր, թերևս, ամենակարևորը քաղաքը պաշտպանելու կոչված ուժերի դիմադրության ոգին ու կամքը: Արժարժելով Էրզրումում տիրող հասարակական-քաղաքական իրավիճակի հարցը Վ. Մելիքյանն ուշադրություն է հրավիրում արատավոր երևույթի վրա, որ քաղաքում գործող հայկական կազմակերպությունները և առանձին գործիչները փոխանակ համախմբվելուն, յուրաքանչյուրն իր հերթին քաղաքային իշխանության դերը ստանձնելու հավակնություններ էին դրսևորում: Վերլուծության է ենթարկվել Էրզրումում անկախ հայկական պետականություն հռչակելու փաստը, ինչպես նաև Թորգոմի, Հ. Ջավրիյանի, Սերաստացի Մուրադի և այլ հայտնի գործիչների Էրզրումում ծավալած գործունեությանը: Վեր է հանվել առանձին պաշտոնյաների մասնավորապես Տիգրան Աղամալյանի արատավոր գործելակերպը:

Աշխատության մեջ մանրագնին քննության է ենթարկվել Թիֆլիսից մինչև Էրզրում Անդրանիկի ծավալած նախապատրաստական-կազմակերպական և արդեն բուն Էրզրումում նրա ղեկավարությամբ իրականացված պաշտպանական միջոցառումների ու դիմադրության կազմակերպման ուղղությամբ ծավալված գործունեությունը: Կատարվել են փաստական ճշգրտումներ: Քաջատեղյակ լինելով Անդրանիկի հատկապես այդ շրջանի գործունեությունը լուսաբանող աշխատություններին հեղինակն իր մոտեցումներն է ներկայացրել բարդ ու հակասական բնույթ ունեցող այնպիսի հարցերի վերաբերյալ, ինչպիսիք են՝ Անդրանիկի և Հայոց ազգային խորհրդի կամ Անդրանիկի ու ՀՅԴ առանձին գործիչների փոխհարաբերությունները, Էրզրումի պաշտպանության կազմակերպման հարցում նրանց միջև առկա

տարաձայնությունները: Անդրանիկի գործունեությունը լուսաբանելիս Վ. Մելիքյանը հիմնավոր փաստերով ցույց է տալիս գեներալ Բ. Օդիշելիձեի բռնած դավաճանական ընթացքը: Սյնուհանդերձ, խորհելու տեղիք է տալիս այն փաստը, որ Սարիղամիշում Անդրանիկի հետ հանդիպման ժամանակ Բ. Օդիշելիձեն դատապարտել է հայ զինվորների երկչոտությունը (էջ 163)՝ ակնհայտորեն նկատի ունենալով Կարսում և այլ վայրերում Էրզրումի պաշտպանության համար Անդրանիկի հավաքագրած զինվորների մասսայական դասալքությանը:

Պատմաբանը ցավով է փաստում այն իրողությունը, որ հայ իրականության մեջ տիրող բարոյահոգեբանական անկման պայմաններում միայն Անդրանիկի, Մեպուհի, Թորգոմի և մի խումբ այլ գործիչների հայրենասիրությունն ու վճռականությունը բավարար չէր թշնամուն դիմագրավելու համար: Կարծում ենք, որ այս համատեքստում պատահական չէ Հայոց ազգային խորհրդին ուղղված Անդրանիկի՝ սուր քննադատական խոսքի մեջբերումը, որից ուղղակիորեն հասկացվում է, որ մեր ազգային ղեկավար մարմինն ամբողջությամբ չէր ընկալել պահի ճակատագրական ու բախտորոշ նշանակությունը: Էրզրումի անկման խորքային պատճառների մասին խոսելով՝ Վ. Մելիքյանն աչքաթող չի անում նաև բոլշևիկների կողմից ստորագրած Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագիրը, որով Կարսը, Արդահանն ու Բաթումը հանձնվում էին թուրքերին. հանգամանք, որը շահարկում էր Սեյմի վրաց-թարական մեծամասնությանը՝ իրացնելով իր հակառուսական քաղաքականությունը:

Երրորդ գլխի՝ «Էրզրումի անկման արձագանքները և հետևանքները» ենթագլխում Վ. Մելիքյանը շեշտում է, որ յուրաքանչյուր կողմ փորձում էր հիմնավորել իր ճշմարտացիությունն այն պայմաններում, երբ Անդրկովկասյան Սեյմը և նրա նախագահ Ա. Չխենկելին դեռ Երզնկայի զինադադարի համատեքստում արդեն վճռել էին Էրզրումի, Կարսի և ողջ Արևմտյան Հայաստանի հանձնումը: Թուրքական հարձակման պայմաններում Սեյմում իշխող պարտվողական տրամադրություններն ընդգծելու նպատակով մեջբերում է արվում ժամանակի նշանավոր երգիծաբան Լեո Կամսարից՝ «Եվ ժողովի նստան Կովկասեան եղբայրները Թիֆլիսի մեջ, թէ ինչպէս ընեն, որ առանց կռուելու յաղթեն տաճիկին» (էջ 216): Մրանով աշխատության հեղինակը կարծես ցանկանում է ի ցույց դնել երկրամասը ղեկավարելու կոչված գործիչների քաղաքական ողջ իմաստակությունը:

Հակադրվելով հայ զինվորականության որոշ ներկայացուցիչների (գնդապետ Օսիպյան, գեներալ Հախվերդյան) կարծիքին, ըստ որի՝ Արևմտյան Հայաստանի մի բուռ քաջարի պաշտպանները չէին կարող դիմագրավել թուրքական բանակի հարձակմանը պատմաբանը հիմնավոր փաստերով ցույց է տալիս, որ Էրզրումի գրոհին մասնակցել է մոտ 3000-ի հասնող թշնամական ուժ, այն դեպքում, երբ մայիսյան հերոսամարտերի ժամանակ հայկական ուժերը ջախջախեցին ավելի մեծաքանակ թուրքական ուժերի:

Արդարացի քննադատության շեշտն ուղղված է նաև Հայոց ազգային խորհրդի, ՀՅԴ և Հայ զինվորական միության դեմ, որոնք հայկական զինուժի պարտվողական տրամադրությունների, դասալքության, Էրզրումի և ընդհանրապես, Արևմտյան Հայաստանի պաշտպանության փլուզման մեջ

ունեին իրենց մեղքի բաժինը: Հեղինակը մասնավորապես շեշտում է այն հանգամանքը, որ ստեղծված պայմաններին քաջածանոթ դաշնակցությունը ռազմաճակատում թուրքերից կրած առաջին պարտություններից հետո ոչ թե պետք է ուշացած մեղադրանքներ հնչեցնել ու մեղավորներ փնտրել, այլ պարտավոր էր իր ձեռքը վերցնել գործի ողջ նախաձեռնությունը: Էրզրումի անփառունակ անկման ողջ դրամատիզմը շեշտելու համար Վ. Մելիքյանը կրկին օգտագործում է Լեո Կամսարի բնորոշումը՝ «Տաճիկները մեր թնդանոթներու տեղատարափ լռութեան տակ քաղաք մտան» (էջ 216): Երզիծաբանի կծու հեզնանքով գրված այս տողերի հետևում զգացվում է պատմաբանի թեպետ զսպված, բայց արդարացի ցասումը հայ կյանքի դեկավարությունը ստանձնած ուժերի անհեռատես գործողությունների նկատմամբ:

Մի շարք հարցադրումներին շատ դեպքերում հեղինակը պատասխանում է ոչ թե իր, այլ ժամանակի հայտնի պարբերականների («Մշակ», «Վան-Տոսպ», «Հորիզոն» և այլն), ռազմական ու քաղաքական գործիչների (Ս. Վրացյան, Հ. Բաղրամյան և ուրիշներ), գրողների [Ատրպետ (Ս. Մուրաջյան), Վ. Թորոպենց, Հ. Թումանյան] խոսքերով: Ուշագրավ են երզիծական մեջբերումները, որոնք տվյալ ժամանակի հայ հասարակական-քաղաքական կյանքում տիրող իրավիճակի, տրամադրությունների խտացված արտահայտություններն են:

Աշխատության հեղինակի ձևակերպումները պարզ են, հետևությունները՝ հստակ, իսկ գեղարվեստական խոսքի օգտագործումն աշխատության լեզվին ու ոճին հաղորդել է պատկերավորություն: Գրքում արծարծված բոլոր հարցերը թեզիսների ձևով ամփոփվում են «Եզրակացություններ» բաժնում: Ցույց է տրվում, որ Էրզրումի անկման անմիջական հետևանք եղավ Կարսի անկումը, իսկ վերջին հաշվով այն կանխորոշեց նաև Արևմտյան Հայաստանի կորուստը:

Շատ ինքնատիպ է աշխատության «Վերջաբանի փոխարեն» բաժինը: Այստեղ Վ. Մելիքյանն անդրադառնում է Էրզրումի բերդապահ հրետանու պետ, կապիտան Տվերդոխլեբովի՝ «Էրզրումի անցքերը» վերնագիրը կրող օրագրություններին, որոնք օգտագործել է Ջեմալ փաշան իր «Հայկական հարցը» ուսումնասիրության մեջ: Հեղինակը համոզիչ փաստարկներով մերկացնում է ռուսական պետության ազգային շահերը դավաճանած և թուրքերի հետ գործակցած ռուս սպայի գործելակերպն ու հակահայկական տրամադրությունները և ցույց է տալիս Հայոց ցեղասպանության գլխավոր պատասխանատուներից մեկի՝ Ջեմալ փաշայի հայությանը պատահած ողբերգական իրադարձությունների պատճառը միայն ռուսական քաղաքականության մեջ փնտրելու միտումը: Ընդգծվում է այն հանգամանքը, որ Ջեմալ փաշան, այս օրագրությունն օգտագործելով, նպատակ է ունեցել ոչ միայն վարկաբեկելու հայ ժողովրդին, այլև անուղղակիորեն արդարացնելու թուրքական ցեղասպան քաղաքականությունը:

Աշխատության մեջ կարմիր թելի պես անցնում է այն միտքը, թե արդյո՞ք հնարավոր էր թուրք-բոլշևիկյան համագործակցության, Մեյմի վրացթաթարական մեծամասնության հակահայկական դիրքորոշման պայմաններում սեփական ուժերով պաշտպանել Էրզրումը, Կարսը և հայկական այլ տարածքներ: Բերված փաստարկները հուշում են, որ ճակատագրական

այդ շրջանում հայրենիքի պաշտպանության գաղափարի շուրջ միավորվելու դեպքում իրատեսական էր Էրզրումի և Արևմտյան Հայաստանի զգալի մասի պաշտպանությունը:

Երկու նկատառում. գրքի ամբողջական վերնագիրն է “Արևմտահայ հասարակական-քաղաքական կյանքը 1917–1918 թթ.: Էրզրումի պաշտպանությունը և անկման պատճառները 1918 թ.”, սակայն աշխատության կազմի վրա նշված է միայն “Էրզրումի պաշտպանությունը և անկման պատճառները 1918 թ.” վերնագիրը: Բացի այդ, գրքում հեղինակի հետևություններն ու եզրակացությունները հաճախ կրկնվում են:

Մեր խորին համոզմամբ, բացի պատմագիտական արժեքից, այս աշխատությունն արդիական հնչեղություն ունի: Այն մեկ անգամ ևս վերահաստատում է այն ճշմարտությունը, որ վճռական պահերին հույսը պետք է դնել միայն սեփական ուժերի վրա: Նկատենք, այսօր հայոց պետության առջև ծառայած կարևոր մի շարք խնդիրների բարեհաջող լուծումները մեծապես պայմանավորված են համազգային միասնության, հայրենասիրության ու վճռականության ատկայությամբ, այսինքն՝ գաղափարների ու առաջնահերթությունների, որոնց կյանքի կոչումը շուրջ մեկ դար առաջ այնքան անհրաժեշտ էր մեր ժողովրդին: Վ. Մելիքյանի սույն մենագրությունն արժեքավոր ներդրում է հայ պատմագիտության մեջ:

ԳԵՂԱՄ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Պ. գ. թ., դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի նոր պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող, Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարանի դասախոս: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ հասարակական-քաղաքական մտքի և ազգային կուսակցությունների պատմություն: Հեղինակ է 2 մենագրության և շուրջ 20 հոդվածի:
gegham.hovhannisian@mail.ru